שֶׁאֲפִילוּ בִּמְקוֹם סַכָּנָה אֵין מִתְרַפְּאִין בָּהֶן. וְאִם עָבַר וְנִתְרַפֵּא עוֹנְשִׁין אוֹתוֹ בֵּית דִּין עוֹנֶשׁ הָרָאוּי לוֹ:

relations, and bloodshed, in which case one may not be healed even though there is danger to life. And if one does transgress and is healed by transgressing one of them, the court punishes him with the punishment that he deserves.

HAYEI SARAH FOR WEDNESDAY חיי שרה ליום רביעי

TORAH תורה

יכוין בקריאת חמשה פסוקים אלו שהם כנגד ו דמילוי וו דשם ב"ן לקנות בו הארת נפש משבת הבאה

טז וַיִּשְׁמַע אַבְרָהָם אֶל־עֶפְרוֹן וַיִּשְׁקֹל אַבְרָהָם לְעֶפְרֹן אֶת־הַכֶּסֶף אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּאָזְנֵי בְנֵי־חֵת אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף עֹבֵר לַסֹּחֵר:

וְקַבֵּל אַבְרָהָם מִן עֶפְרוֹן וּתְקַל אַבְרָהָם לְעֶפְרוֹן יָת כַּסְפָּא דְּמַלֵּיל קֳדָם בְּנֵי חִתָּאָה אַרְבַּע מְאָה סִלְעִין דְּכְסַף מִתְקַבֵּל סְחוֹרָא (נ"י דְּמִתְקַבֵּל סְחוֹרְתָא) בְּכָל מְדִינְתָּא: שני יז **וַיָּקָם ו שְׂדֵה עֶפְרוֹן אֲשֶׁר בַּמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר לִפְנֵי מַמְרֵא הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה**

(16) Avraham listened to Efron, and Avraham weighed out to Efron the silver that he had stated to the ears of the children of Heit: Four hundred silver shekel, in universally accepted coins. **(17)** Thus, Efron's field in Makhpeilah, facing Mamrei — the field, the cave which was in it, and all the trees in the field that

RASHI רש"י

(טז) **וַיִּשְׁקֹל אַבְרָהָם לְעֶפְרֹן.** חָסֵר וי"ו לְפִי שֶׁאָמַר הַרְבֵּה וַאֲפִלּוּ מְעַט לֹא עָשָׂה שֶׁנָּטַל מִמֶּנּוּ שְׁקָלִים גְּדוֹלִים שֶׁהֵן קַנְטָרִין שֶׁנֶּאֱמַר עֹבֵר לַסֹּחֵר שֶׁמִּתְקַבְּלִים בְּשֶׁקֶל בְּכָל מָקוֹם וְיֵשׁ מָקוֹם שֶׁשְּׁקָלֶיהָן גְּדוֹלִים שֶׁהֵן קַנְטָרִין צַנְטִיאָר"ש בְּלַעַ"ז: (יז) **וַיָּקָם שְׂדֵה עֶפְרוֹן.** תְּקוּמָה הָיְתָה לוֹ שֶׁיָּצָא מִיַּד הֶדְיוֹט לְיַד מֶלֶךְ. וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא וַיָּקָם הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר בּוֹ

(16) **And Avraham weighed out to Efron** — *[As opposed to all other mentions of Efron's name in this passage, here,* **עפרן** *is written] with the letter* ו *missing. [This alludes to the fact that Efron] spoke much but did not even do little [Because at first he publicly granted the field to Avraham for nothing (see verse 11 above), and in the end, he asked for much more than the field was worth.] For he [asked for and] took from Avraham large shekel, namely,* centenaria*, as our verse says:* **עבר לסחר***, i.e., coins that were universally accepted as a shekel. Some [places had smaller, local shekel, while other] places had these large shekel called centenaria (Bava Metzia 87a);* centenars *in Old French.* (17) **ויקם שדה עפרון** — *[literally, "And Efron's field rose up," alluding to the fact that indeed, the field] rose in status, for it left the possession of a commoner, [and was transferred] to the possession of a king (*Bereishit Rabbah *58:8). And the simple meaning of the verse is [made apparent by reading this verse and the next in continuity, namely]: "Thus, Efron's field, ... the cave which was in it, and all the trees ... [all this] was transferred to Avraham as a [formal] purchase ...".*

אֲשֶׁר־בּוֹ וְכָל־הָעֵץ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה אֲשֶׁר בְּכָל־גְּבֻלוֹ סָבִיב: וְקָם חֶלְקַל
עֶפְרוֹן דִּי בְכָפֵלְתָּא דִּי קֳדָם מַמְרֵא חַקְלָא וּמְעַרְתָּא דִּי בֵיהּ וְכָל אִילָנֵי דִּי בְחַקְלָא דִּי בְכָל
תְּחוּמֵיהּ סְחוֹר סְחוֹר: **יח לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה לְעֵינֵי בְנֵי־חֵת בְּכֹל בָּאֵי**
שַׁעַר־עִירוֹ: לְאַבְרָהָם לְזִבִינוּתְהִי לְעֵינֵי בְּנֵי חִתָּאָה בְּכָל עָלֵי תְּרַע קַרְתֵּיהּ: **יט וְאַחֲרֵי־**
כֵן קָבַר אַבְרָהָם אֶת־שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֶל־מְעָרַת שְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה
עַל־פְּנֵי מַמְרֵא הִוא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן: וּבָתַר כֵּן קְבַר אַבְרָהָם יָת שָׂרָה
אִתְּתֵיהּ בִּמְעָרַת חֶלְקַל כָּפֵלְתָּא עַל אַפֵּי מַמְרֵא הִיא חֶבְרוֹן בְּאַרְעָא דִּכְנָעַן: **כ וַיָּקָם הַשָּׂדֶה**
וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ לְאַבְרָהָם לַאֲחֻזַּת־קָבֶר מֵאֵת בְּנֵי־חֵת: ס וְקָם
חֶלְקַל וּמְעַרְתָּא דִּי בֵיהּ לְאַבְרָהָם לְאַחֲסָנַת קְבוּרָא מִן בְּנֵי חִתָּאָה: **כד א וְאַבְרָהָם זָקֵן**
בָּא בַּיָּמִים וַיהוָה בֵּרַךְ אֶת־אַבְרָהָם בַּכֹּל: וְאַבְרָהָם סִיב עָל בְּיוֹמִין וַיְיָ בְּרִיךְ
יָת אַבְרָהָם בְּכֹלָּא:

were contained within all its surrounding border — [all of this] was transferred **(18)** To Avraham as a [formal] purchase, before the eyes of the children of Heit, among all who came to the gate of his city. **(19)** And after this, Avraham buried his wife, Sarah, in the cave of the field of Makhpeilah facing Mamrei, which is Hevron, in the Land of Canaan. **(20)** Thus, the field and the cave which was in it, were transferred to Avraham from the children of Heit, as a possession [of land] for a burial site. **24** **(1)** And Avraham was old, well advanced in years, and the Lord had blessed Avraham with everything.

RASHI **רש"י**

וְכָל הָעֵץ לְאַבְרָהָם לְמִקְנֶה וְגוֹ': (יח) **בְּכֹל בָּאֵי שַׁעַר עִירוֹ.** בְּקֶרֶב כֻּלָּם וּבְמַעֲמָד כֻּלָּם הִקְנָהוּ לוֹ: (א) **בֵּרַךְ אֶת אַבְרָהָם בַּכֹּל.** בַּכֹּל עוֹלֶה בְּגִימַטְרִיָּא בֵּן וּמֵאַחַר שֶׁהָיָה לוֹ בֵּן הָיָה צָרִיךְ לַהֲשִׂיאוֹ אִשָּׁה:

(18) Among all who came to the gate of his city — *[Not only] among all of these people, but in front of them all, Efron [formally] transferred ownership [of the field] to Avraham.* **(1) [And the Lord] had blessed Avraham with everything —** *[The word]* בכל*, "with everything," has the same numerical value as the word* בן*, "son" [namely, 52. Thus, our verse can be expounded to read, "and the Lord had blessed Avraham with a son."] And since he had a son, he had to marry him to a woman [thus, the ensuing passage continues to describe how Avraham proceeds in this matter].*

PROPHETS I Kings 1 נביאים מלכים א פרק א

טז **וַתִּקֹּד בַּת־שֶׁבַע וַתִּשְׁתַּחוּ לַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ מַה־לָּךְ׃** וּכְרַעַת בַּת שֶׁבַע
וּסְגִידַת לְמַלְכָּא וַאֲמַר מַלְכָּא מַה לִיךְ׃ **יז** **וַתֹּאמֶר לוֹ אֲדֹנִי אַתָּה נִשְׁבַּעְתָּ בַּיהוָה**
אֱלֹהֶיךָ לְאָמָתֶךָ כִּי־שְׁלֹמֹה בְּנֵךְ יִמְלֹךְ אַחֲרַי וְהוּא יֵשֵׁב עַל־כִּסְאִי׃ וַאֲמַרַת לֵיהּ
רִבּוֹנִי אַתְּ קַיְּמְתָּא בְּמֵימְרָא דַיְיָ אֱלָהָךְ לְאַמְתָּךְ אֲרֵי שְׁלֹמֹה בְּרִיךְ יִמְלוֹךְ בַּתְרַי וְהוּא יִתֵּיב עַל
כּוּרְסֵי מַלְכוּתִי׃ **יח** **וְעַתָּה הִנֵּה אֲדֹנִיָּהוּ מָלָךְ וְעַתָּה אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ לֹא יָדָעְתָּ׃** וּכְעַן
הָא אֲדֹנִיָּה מְלָךְ וְאַתְּ רִבּוֹנִי מַלְכָּא לָא יְדַעְתְּא׃ **יט** **וַיִּזְבַּח שׁוֹר וּמְרִיא־וְצֹאן לָרֹב וַיִּקְרָא**
לְכָל־בְּנֵי הַמֶּלֶךְ וּלְאֶבְיָתָר הַכֹּהֵן וּלְיוֹאָב שַׂר הַצָּבָא וְלִשְׁלֹמֹה עַבְדְּךָ לֹא קָרָא׃
וּנְכִיס תּוֹרִין וּפַטִּימִין וְעָאן לְסַגֵּי וְזַמִּין לְכָל בְּנֵי מַלְכָּא וּלְאֶבְיָתָר כַּהֲנָא וּלְיוֹאָב רַב חֵילָא
וְלִשְׁלֹמֹה עַבְדָּךְ לָא זַמִּין׃ **כ** **וְאַתָּה אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ עֵינֵי כָל־יִשְׂרָאֵל עָלֶיךָ לְהַגִּיד לָהֶם**
מִי יֵשֵׁב עַל־כִּסֵּא אֲדֹנִי־הַמֶּלֶךְ אַחֲרָיו׃ וּכְעַן רִבּוֹנִי מַלְכָּא עֵינֵי כָל יִשְׂרָאֵל סְבִירִן עֲלָךְ
לְחַוָּאָה לְהוֹן מַן יִתֵּיב עַל כּוּרְסֵי מַלְכוּתָא דְרִבּוֹנִי מַלְכָּא בַּתְרוֹהִי׃ **כא** **וְהָיָה כִּשְׁכַב**
אֲדֹנִי־הַמֶּלֶךְ עִם־אֲבֹתָיו וְהָיִיתִי אֲנִי וּבְנִי שְׁלֹמֹה חַטָּאִים׃ וִיהֵי כַּד יִשְׁכּוּב רִבּוֹנִי
מַלְכָּא עִם אֲבָהָתּוֹהִי וֶאֱהֵי אֲנָא וּבְרִי שְׁלֹמֹה מִתְרָכִין׃

(16) And Bat-Sheva bowed, and prostrated herself before the king. And the king said: "What troubles you?" **(17)** "And she said to him: "My lord, you did swear by the Lord your God to your handmaid: Surely Shlomoh your son shall reign after me, and he shall sit upon my throne. **(18)** And now, behold, Adoniyahu reigns; and you, my lord the king, does not know it. **(19)** And he has slain oxen and fatlings and sheep in abundance, and has called all the sons of the king, and Aviatar the priest, and Yoav the captain of the host; but Shlomoh your servant he has not called. **(20)** And you, my lord the king, the eyes of all Israel are upon you, that you should tell them who shall sit on the throne of my lord the king after him. **(21)** Otherwise it will come to pass, when my lord the king will sleep with his fathers, that I and my son Shlomoh will be regarded as sinners."

RASHI רש"י

(21) **I and my son Shlomoh will be regarded as sinners** — *expelled from the kingdom.*

(כא) **אֲנִי וּבְנִי שְׁלֹמֹה חַטָּאִים.** חֲסֵרִים מִן הַמְּלוּכָה׃

Writings Mishlei 4 כתובים משלי פרק ד

ג **כִּי נֹפֶת תִּטֹּפְנָה שִׂפְתֵי זָרָה וְחָלָק מִשֶּׁמֶן חִכָּהּ׃** מְטוּל דְּכַבְרִיתָא מְנַטְּפָן שִׂפְוָתָא

(3) For the lips of a strange woman drop honey, and her mouth is smoother than

RASHI רש"י

(3) **Drop honey** — *an expression of sweetness.* **The lips of a strange woman**

(ג) **נֹפֶת תִּטֹּפְנָה.** לְשׁוֹן מָתוֹק: **שִׂפְתֵי זָרָה.**

דְּנוֹכְרִיתָא וּשְׁעִיעַ מִן מִשְׁחָא חִכָּהּ: ד וְאַחֲרִיתָהּ מָרָה כַלַּעֲנָה חַדָּה כְּחֶרֶב פְּיִוֹת:
וְאַחֲרִיתָהּ מְרִירָא הֵידְ גִּירָא חֲרִיפָא מִן סֵיפָא דִּתְרֵין פּוּמִין: ה רַגְלֶיהָ יֹרְדוֹת מָוֶת שְׁאוֹל
צְעָדֶיהָ יִתְמְכוּ: רִגְלָהּ נַחֲתָן לְמוֹתָא שְׁיוֹל הִלְכָתָהָא מְסַמְּכָן: ו אֹרַח חַיִּים פֶּן־תְּפַלֵּס נָעוּ
מַעְגְּלֹתֶיהָ לֹא תֵדָע: בְּאָרְחָא דְחַיֵּי לָא דָרְכָא מְטַלְטְלִין שְׁבִילָהָא וְלָא יָדְעָה: ז וְעַתָּה
בָּנִים שִׁמְעוּ־לִי וְאַל־תָּסוּרוּ מֵאִמְרֵי־פִי: וְהַשְׁתָּא בְּנַיָּא שְׁמַעוּן לִי וְלָא תִסְטוּן מִן
מֵימְרֵי דְּפוּמִי: ח הַרְחֵק מֵעָלֶיהָ דַּרְכֶּךָ וְאַל־תִּקְרַב אֶל־פֶּתַח בֵּיתָהּ: אַרְחֵק מִנָּהּ
אָרְחָךְ וְלָא תִקְרַב לְתָרְעָא דְבַיְתָהּ:

oil. **(4)** But her end is as bitter as wormwood, as sharp as a two-edged sword. **(5)** Her feet go down to death, her steps take hold of Sheol. **(6)** Lest you weigh the path of life [i.e., you will say what harm is there in talking]; her paths wander, you will not know them [and fall into sin]. **(7)** Now therefore, children, hearken to me, and depart not from the words of my mouth. **(8)** Remove your way far from her, and do not come near the door of her house.

RASHI רש"י

אֲפִיקוֹרְסוּת: **חִכָּהּ.** לְשׁוֹן חֵיךְ: (ה) **יִתְמְכוּ.** יִקָּרְבוּ: (ו) **אֹרַח חַיִּים.** הוּא שְׂכַר הַמִּצְוֹת: **פֶּן תְּפַלֵּס.** פֶּן תְּשַׁקֵּל אֵיזֶה מִצְוָה שְׂכָרָהּ מְרֻבֶּה וְלַעֲשׂוֹתָהּ וּלְהַנִּיחַ שְׁאָר מִצְוֹת: וּלְכָךְ **נָעוּ מַעְגְּלֹתֶיהָ.** הִנִּיעַ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נְתִיבוֹתֶיהָ וְלֹא הוֹדִיעָם אֵיזֶה שְׂכָרָהּ מְרֻבֶּה:

RASHI — *a heretic.* **Her mouth** — *from* חֵיךְ, *palate.* **(5) Take hold** — *approach.* **(6) Path of life** — *[A Midrashic explanation,] this is the reward for the commandments.* **Lest you weigh** — *Lest you should consider which commandment has a greater reward and do it, ignoring the other commandments. Therefore —* **Her paths wander** — *the Holy One, blessed be He, causes her paths to be mixed up, and does not state which commandment has a greater reward.*

Mishnah *Bava Kamma, chapter 5* **משנה** בבא קמא פרק ה

א שׁוֹר שֶׁנָּגַח אֶת הַפָּרָה וְנִמְצָא עֻבָּרָהּ בְּצִדָּהּ, וְאֵין יָדוּעַ אִם עַד שֶׁלֹּא נִגְּחָהּ יָלְדָה, אִם מִשֶּׁנִּגְּחָהּ יָלְדָה, מְשַׁלֵּם חֲצִי נֶזֶק לַפָּרָה וּרְבִיעַ נֶזֶק לַוָּלָד. וְכֵן פָּרָה

(1) If an ox has gored a [pregnant] cow and its [newly-born] calf is found [dead] nearby, and it is not known whether the birth of the calf preceded the goring [in which case the death of the calf would not have been caused by the goring of the ox] or followed the goring [so that the miscarriage of the calf was a result of the goring], half-damages [in the case of *tam*] will be paid for [the injuries inflicted upon] the cow [as these have certainly resulted from the goring of the ox] but [only] quarter-damages [i.e., half of the half-damages] will be paid for [the loss

רבנו עובדיה מברטנורא

א שור שנגח את הפרה. מעוברת: **ונמצא עוברה בצדה.** מת: **ואין ידוע אם עד שלא נגחה ילדה.** ולא מת מחמת הנגיחה: **אם משנגחה.** ומחמת הנגיחה הפילתו: **ורביע נזק לולד.** דתם חייב חצי נזק, והאי ולד מוטל בספק

שֶׁנָּגְחָה אֶת הַשּׁוֹר וְנִמְצָא וַלְדָּה בְּצִדָּהּ, וְאֵין יָדוּעַ אִם עַד שֶׁלֹּא נָגְחָה יָלְדָה, אִם מִשֶּׁנָּגְחָה יָלְדָה, מְשַׁלֵּם חֲצִי נֶזֶק מִן הַפָּרָה וּרְבִיעַ נֶזֶק מִן הַוָּלָד: **ב** הַמַּזִּיק שֶׁהִכְנִיס קְדֵרוֹתָיו לַחֲצַר בַּעַל הַבַּיִת שֶׁלֹּא בִּרְשׁוּת, וְשִׁבְּרָתַן בְּהֶמְתּוֹ שֶׁל בַּעַל הַבַּיִת, פָּטוּר. וְאִם הֶזִּיקָה בָּהֶן, בַּעַל הַקְּדֵרוֹת חַיָּב. וְאִם הִכְנִיס בִּרְשׁוּת, בַּעַל חָצֵר חַיָּב. הִכְנִיס פֵּרוֹתָיו לַחֲצַר בַּעַל הַבַּיִת שֶׁלֹּא בִּרְשׁוּת, וַאֲכָלָתַן בְּהֶמְתּוֹ שֶׁל בַּעַל הַבַּיִת, פָּטוּר. וְאִם הִזִּיקָה בָּהֶן, בַּעַל הַפֵּרוֹת חַיָּב וְאִם הִכְנִיס בִּרְשׁוּת, בַּעַל הֶחָצֵר חַיָּב: **ג** הִכְנִיס שׁוֹרוֹ לַחֲצַר בַּעַל הַבַּיִת שֶׁלֹּא בִּרְשׁוּת, וּנְגָחוֹ שׁוֹרוֹ שֶׁל בַּעַל הַבַּיִת, אוֹ שֶׁנָּשְׁכוֹ כַּלְבּוֹ שֶׁל בַּעַל הַבַּיִת, פָּטוּר. נָגַח הוּא שׁוֹרוֹ שֶׁל בַּעַל הַבַּיִת, חַיָּב. נָפַל לְבוֹרוֹ וְהִבְאִישׁ מֵימָיו, חַיָּב. הָיָה אָבִיו אוֹ בְּנוֹ

of] the calf [on account of the doubt; this is the opinion of Sumchos. The Sages, however, maintain that the injured party must bring proof in order to be awarded any damages at all; the law is in accordance with the Sages]. So too, where a cow gored an ox and a [live] calf was found nearby, so that it was not known whether the birth of the calf preceded the goring [in which case the calf was not a party to the goring] or followed the goring [so that the calf, while it was still an embryo, participated in the act of goring], half-damages can be recovered out of the cow, and quarter-damages out of the calf [if the cow is present, half-damages are collected from it; if the cow is not present, quarter-damages are collected from the calf]. (2) If a potter brings his wares into the courtyard of another person without permission, and the cattle of the owner of the courtyard breaks them, there is no liability [as the plaintiff was a trespasser]. Moreover, should the animal be injured by them, the owner of the pottery is liable [to pay damages]. If, however, he brought [them] in with permission [in which case he was no trespasser], the owner of the courtyard is liable. Similarly if [a man] brings his produce into the courtyard of another person without permission and the animal of the owner of the premises consumes it, there is no liability. If it [the animal] was harmed by it [the produce, e.g., it slipped on the produce and fell], the owner is liable [if the animal overate and died, the owner of the produce bears no liability]. If, however, he brought them in with permission [in which case he was no trespasser], the owner of the premises would be liable. (3) If [a man] brings his ox into the courtyard of another without permission, and the ox belonging to the owner of the premises gores it or the dog belonging to the owner of the premises bites it, there is no liability. Moreover, should it gore the ox belonging to the owner of the premises its [the goring ox's] owner would be liable; if it falls [there] into a pit of the owner of the premises and fouls the water in it, he [the ox's owner] is liable. If [it kills] the owner's father or son [who] was inside the pit [by unintentionally falling

רבנו עובדיה מברטנורא

הוא, וחולקין. ומתניתין סומכוס היא דאמר ממון המוטל בספק חולקין. אבל חכמים אומרים זה כלל גדול בדין המוציא מחברו עליו הראיה. והלכה כחכמים. ואפילו ניזק אומר ברי ומזיק אומר שמא, המוציא מחבירו עליו הראיה: **וכן פרה שנגחה את השור וכו' משלם חצי נזק מן הפרה.** אם נמצאת הפרה כדין תם שמשלם חצי נזק מגופו. ואם לא נמצאת הפרה, משלם רביע נזק מן הולד שאם היה ידוע שקודם שילדה נגחה היה משלם כל חצי נזק מן הולד, שמעוברת שנגחה היא ועוברה נגחו. ואם לאחר שילדה נגחה לא היה משלם מן הולד כלום, שהרי הולד לא נגח ואין התם משלם אלא מגופו. עכשיו שהוא בספק, חולקים, ומן החצי נזק שיש לו לשלם משלם רביע נזק מן הולד: **ב ואם הוזקה בהן בעל הפירות חייב.** והני מילי שהוחלקה ונכשלה בהן. אבל אם אכלה מהן עד שמתה, בעל הפירות פטור, דהוה לה שלא תאכל: **ג היה אביו או בנו.** של בעל הבית בתוכו. והוא הדין לשאר אנשים, אלא אורחא

לְתוֹכוֹ, מְשַׁלֵּם אֶת הַכֹּפֶר. וְאִם הִכְנִיס בִּרְשׁוּת, בַּעַל הֶחָצֵר חַיָּב. רַבִּי אוֹמֵר, בְּכֻלָּן אֵינוֹ חַיָּב, עַד שֶׁיְּקַבֵּל עָלָיו לִשְׁמוֹר: **ד** שׁוֹר שֶׁהָיָה מִתְכַּוֵּן לַחֲבֵרוֹ וְהִכָּה אֶת הָאִשָּׁה וְיָצְאוּ יְלָדֶיהָ, פָּטוּר מִדְּמֵי וְלָדוֹת. וְאָדָם שֶׁהָיָה מִתְכַּוֵּן לַחֲבֵרוֹ, וְהִכָּה אֶת הָאִשָּׁה וְיָצְאוּ יְלָדֶיהָ, מְשַׁלֵּם דְּמֵי וְלָדוֹת. כֵּיצַד מְשַׁלֵּם דְּמֵי וְלָדוֹת, שָׁמִין אֶת הָאִשָּׁה כַּמָּה הִיא יָפָה עַד שֶׁלֹּא יָלְדָה וְכַמָּה הִיא יָפָה מְשֻׁיָּלֶדֶת. אָמַר רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל, אִם כֵּן, מְשֻׁהָאִשָּׁה יוֹלֶדֶת, מַשְׁבַּחַת. אֶלָּא שָׁמִין אֶת הַוְּלָדוֹת כַּמָּה הֵן יָפִין, וְנוֹתֵן לַבַּעַל. וְאִם אֵין לָהּ בַּעַל, נוֹתֵן לְיוֹרְשָׁיו. הָיְתָה שִׁפְחָה וְנִשְׁתַּחְרְרָה, אוֹ גִיּוֹרֶת, פָּטוּר: **ה** הַחוֹפֵר בּוֹר בִּרְשׁוּת הַיָּחִיד וּפָתָחוֹ לִרְשׁוּת הָרַבִּים, אוֹ בִרְשׁוּת

on the person], he [the owner of the ox] is liable to pay *kofer* (Exodus 21:29-30). If, however, he brought it in with permission, the owner of the courtyard would be liable [to damages and/or *kofer*]. Rebbi, however, says: In all these cases, the owner of the premises would not be liable unless he has taken it upon himself to watch [the articles brought into his premises; therefore, the owner of the ox would not be liable since he has permission and the owner of the premises would not be liable since he did not take it upon himself to watch; the law is in accordance with Rebbi]. **(4)** If an ox, while charging another ox, [incidentally] injures a woman who [as a result] miscarries, no compensation need be made for the loss of the embryo [since only a human can be liable for human embryo]. But if a man, while meaning to strike another man, [incidentally] struck a woman who thus miscarried, he would have to pay compensation for the loss of the embryo (Exodus 21:22). How is the compensation for [the loss of] embryo fixed? The estimated value of the woman before her miscarriage is compared with her value after the miscarriage. Rabban Shimon ben Gamliel said: If this is so, [he wouldn't have to pay at all, since] a woman, after having given birth increases in value [once the danger of death in childbirth has passed]. It is therefore the value of the embryo which has to be estimated, and this amount will be given to the husband (see Exodus 21:22). If, however, the husband is no longer alive, it would be given to his heirs. If the woman was a freed maidservant or a convert [and the husband, also a convert or a freed manservant, is no longer alive], there would be complete exemption [the reason being, that in this case there is no legitimate plaintiff since the Torah states (Exodus 21:22) "according to the demands of the husband"]. **(5)** If a man digs a pit in private ground and opens [an opening to] it from a public place, or if he digs it in public

רבנו עובדיה מברטנורא

דמלתא נקט: **משלם את הכופר.** וכגון שהיה מועד להפיל עצמו על בני אדם בבורות, והאידנא חזי ירקא בבור והפיל עצמו לבור לאכול ירקא והרג את האדם שהשור פטור ממיתה הואיל והרג שלא בכוונה, והבעלים משלמין את הכופר, דאתרבי כופר אפילו שהרג שלא בכונה כדאמרינן לעיל: **רבי אומר וכו'.** והלכה כרבי. הלכך אם הכניס שורו ברשות בעל הבית סתם ולא קבל עליו לשמור, בעה"ב פטור דהא לא קבל עליה נטירותא. והמכניס נמי פטור, לפי שהכניס ברשות: **ד שור שהיה מתכוין לחבירו וכו'.** אייתי דבעי למיתני סיפא אדם שהיה מתכוין לחבירו, תנא רישא נמי שור שהיה מתכוין לחבירו. דאפילו היה מתכוין לאשה. פטור השור מדמי ולדות, שאין חייב בדמי ולדות אלא אדם בלבד: **א"כ משהאשה יולדת משבחת.** אם כן דכך שמין כדקאמרת, אשתכח דלא יהיב ליה מידי, שהרי משהאשה יולדת משבחת, שדמיה פחותין לימכר קודם שתלד שמסוכנת היא למות בצער הלידה שפחה ונשתחררה. כלומר היתה משוחררת נשואה לגר או לעבד משוחרר, או גיורת נשואה לאחד מהן, ומת הבעל, פטור. דהמחזיק בנכסי הגר שמת ואין לו יורשים, זכה, וזה קודם לזכות במה שבידו. והוא הדין נמי לישראלית הנשואה לגר ומת הגר, דפטור, דהא דמי ולדות לבעל. אלא משום דסתם משוחררת וגיורת נשואות לגר ולמשוחרר, להכי נקט שפחה וגיורת: **ה ברשות היחיד ופתחו לרשות היחיד אחרת.** אע"ג דאין כאן צד רה"ר, חייב. ובלבד אם הפקיר רשותו אותה שפי הבור

הָרַבִּים וּפָתְחוֹ לִרְשׁוּת הַיָּחִיד, בִּרְשׁוּת הַיָּחִיד וּפָתְחוֹ לִרְשׁוּת הַיָּחִיד אַחֵר, חַיָּב. הַחוֹפֵר בּוֹר בִּרְשׁוּת הָרַבִּים, וְנָפַל לְתוֹכוֹ שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר וָמֵת, חַיָּב. אֶחָד הַחוֹפֵר בּוֹר, שִׂיחַ וּמְעָרָה, חֲרִיצִין וּנְעִיצִין, חַיָּב. אִם כֵּן, לָמָּה נֶאֱמַר בּוֹר, מַה בּוֹר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית, עָשָׂרָה טְפָחִים, אַף כֹּל שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית עָשָׂרָה טְפָחִים. הָיוּ פְחוּתִין מֵעֲשָׂרָה טְפָחִים, וְנָפַל לְתוֹכוֹ שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר וָמֵת, פָּטוּר. וְאִם הֶזִּיק בּוֹ, חַיָּב: **ו** בּוֹר שֶׁל שְׁנֵי שְׁתָפִין, עָבַר עָלָיו הָרִאשׁוֹן וְלֹא כִסָּהוּ, וְהַשֵּׁנִי וְלֹא כִסָּהוּ, הַשֵּׁנִי חַיָּב. כִּסָּהוּ הָרִאשׁוֹן, וּבָא הַשֵּׁנִי וּמְצָאוֹ מְגֻלֶּה וְלֹא כִסָּהוּ, הַשֵּׁנִי חַיָּב. כִּסָּהוּ כָרָאוּי, וְנָפַל לְתוֹכוֹ שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר וָמֵת, פָּטוּר. לֹא כִסָּהוּ כָרָאוּי, וְנָפַל לְתוֹכוֹ שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר וָמֵת, חַיָּב. נָפַל לְפָנָיו מִקּוֹל הַכְּרִיָּה, חַיָּב. לְאֲחָרָיו מִקּוֹל הַכְּרִיָּה, פָּטוּר. נָפַל לְתוֹכוֹ

ground and opens [an opening to] it from private property, or if he digs it in private ground and opens [an opening to] from the private property of another, he is liable [for any damage that may result, if the owner of the land where the opening of the pit was had renounced ownership]. If a man digs a pit on public ground and an ox or a donkey falls into it, and dies he becomes liable, whether he dug a pit [a round hole], or a ditch [a long and narrow hole], or a cave [square, with roofing, but open], trenches [wide and square like a cave, but unroofed], or wedgelike ditches [narrow at the bottom and wide at the top], he would be liable. If so, why is "pit" mentioned [in the Torah — Exodus 21:33]? [To teach that] just as a pit can cause death because it is usually ten handsbreadth [deep], so too, all [other similar nuisances] must be such as can cause death, [i.e.,] ten handsbreadth [deep]. Where, however, they were less than ten handsbreadth [deep], and an ox or a donkey fell into them and died, there would be exemption [as the death of the animal should, in this case, not be completely attributed to the pit]. If they were only injured by them, there would be liability. **(6)** Where there is a pit [belonging to] two partners, if the first one passes by and does not cover it, and the second one also [passes by and does] not cover it [and damage occurred later], the second would be liable [if he had been given the cover by the first one, but had not placed it on the pit]. If the first one [of the partners] covered it and the second one came along and found it open and [nevertheless] did not cover it, the second would be liable. [If, however, neither had taken steps to cover the pit, both are liable.] If [an owner of a pit] had covered it properly, and an ox or a donkey [nevertheless] fell into it and was killed, he would be exempt [as he is not to blame]. But if he did not cover it properly, and an ox or a donkey fell into it and was killed, he is liable. If it fell forward [into the pit, being frightened] on account of the noise of digging [the pit], there would be liability, but if it fell backward [not into the pit] on account of the noise of digging, there would be exemption [since this is *grama*, i.e., indirectly causing the damage; in the first case, however, since it was

רבנו עובדיה מברטנורא

לתוכה: **אחד החופר בור.** הוא עשוי עגול: **שיח.** ארוך וקצר: **מערה.** מרובעת ומכוסה בקירוי, אלא שיש לה פה: **חריצין.** רחבים ומרובעים כמערה, אלא שאינן מקורין: **נעיצין.** קצרין מלמטה ורחבים מלמעלה: **מה בור שיש בו כדי להמית י' טפחים.** דסתם בור הוא גבוה עשרה טפחים: **ו השני חייב.** והוא שמסר לו ראשון לשני כשהלך כסוי הבור לכסותו ולא כסהו השני: **כסהו כראוי ונפל לתוכו.** כגון שהתליע הכסוי: **נפל לפניו מקול הכריה חייב.** שהיה חופר בבור ושמע השור קול פטיש ונבעת ונפל בבור ומת, חייב. ואף על גב דכיון דמשום גרמא דקול הכריה נפל הוה לן למימר דאסתלק חיובא דבור מיניה ורמיא אפשיעותא דקול הכריה וההוא גרמא בעלמא ופטור, אפילו

שׁוֹר וְכֵלָיו וְנִשְׁתַּבְּרוּ, חֲמוֹר וְכֵלָיו וְנִתְקָרְעוּ, חַיָּב עַל הַבְּהֵמָה וּפָטוּר עַל הַכֵּלִים. נָפַל לְתוֹכוֹ שׁוֹר חֵרֵשׁ שׁוֹטֶה, וְקָטָן, חַיָּב. בֵּן אוֹ בַת, עֶבֶד אוֹ אָמָה, פָּטוּר: ז אֶחָד שׁוֹר וְאֶחָד כָּל בְּהֵמָה לִנְפִילַת הַבּוֹר, וּלְהַפְרָשַׁת הַר סִינַי, וּלְתַשְׁלוּמֵי כֶפֶל, וְלַהֲשָׁבַת אֲבֵדָה, לְפְרִיקָה, לַחֲסִימָה, לַכְּלָאִים, וְלַשַּׁבָּת. וְכֵן חַיָּה וָעוֹף כֵּיוֹצֵא בָהֶן. אִם כֵּן, לָמָּה נֶאֱמַר שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר. אֶלָּא שֶׁדִּבֶּר הַכָּתוּב בַּהֹוֶה:

his pit he is liable]. If an ox fell into it together with its implements which thereby broke, [or] a donkey together with its baggage which was thereby torn, there would be liability for the beast, but exemption as regards the inanimate objects [because the Torah speaks of an ox being harmed by the pit, and not of the implements]. If there fell into it an ox which is deaf, mentally disabled, or a calf, there would be liability [but not in the case of a normal healthy ox, a healthy ox watches where it is going]. But in the case of a son or a daughter [though a minor], a manservant, or a maidservant, there would be exemption. (7) Both an ox and any other animal are alike [before the law] regarding falling into a pit, [see Exodus 21:33], to keeping away from Mount Sinai [see Exodus 19:13], to paying double [in case of theft — Exodus 22:3], to restoring lost property [see Deuteronomy 22:1-3], to unloading [burdens too heavy for an animal to bear — Exodus 23:5, Deuteronomy 22:4], to abstaining from muzzling [when treading grain, see Deuteronomy 25:4], to unlike animals [being coupled — see Leviticus 19:19] or plowing together (Deuteronomy 22:10), to Sabbath rest (Exodus 20:10 and Deuteronomy 5:14). So also beasts and birds are like them. If so, why do we read, "an ox or a donkey?" Only because Scripture spoke of the more common [animal in domestic life].

רבנו עובדיה מברטנורא

הכי חייב הואיל ובתוך הבור נמצא הנזק: **לאחריו מקול הכריה פטור.** אם נכשל השור מקול הכריה על שפת הבור ונפל לאחריו חוץ לבור ומת, פטור. שהרי לא נמצא הנזק בבור, וקול הכרייה גרמא בעלמא הוא ופטור: **ונשתברו, ונתקרעו.** בכלי שור שייך שבירה, העול והמחרישה. בכלי חמור שייך קריעה, חבילת בגדים ומרדעת שעל גביו: **ופטור על הכלים.** דכתיב (שמות כא) ונפל שמה שור או חמור, שור ולא אדם, חמור ולא כלים: **שור חרש שוטה וקטן חייב.** שור שהוא חרש ושהוא שוטה ושהוא קטן, חייב עליו אם נפל לבור. אבל שור שהוא פקח אינו חייב עליו, דאיבעי ליה לעיוני ומיזל: **ז' אחד שור ואחד כל בהמה לנפילת הבור.** דכתיב (שמות כא) כסף ישיב לבעליו, לכל מידי דאית ליה בעלים: **ולהפרשת הר סיני.** דכתיב (שם יט) אם בהמה אם איש לא יחיה, וחיה בכלל בהמה. אם, לרבות את העופות: **ולתשלומי כפל.** דכתיב (שם כב) על כל דבר פשע, כל מידי דבר פשיעה הוא: **להשבת אבידה.** לכל אבדת אחיך (דברים כב): **לפריקה.** עזוב תעזוב עמו (שמות כג). אע"ג דכתיב (שם) חמור שונאך, כל בהמה בכלל, דילפינן חמור חמור משבת שנאמר בו (דברים ה) שורך וחמורך וכל בהמתך: **לחסימה.** לא תחסום שור בדישו (שם כה) ילפינן שור שור משבת: **לכלאים.** דהרבעה, אף על גב דכתיב (ויקרא יט) בהמתך לא תרביע כלאים, הוי נמי חיה ועוף בכלל, דילפינן בהמה בהמה משבת. וכן לענין כלאים דהנהגה דלא תחרוש בשור ובחמור יחדיו (דברים כב) ילפינן שור שור משבת, דהוא הדין לכל שני מינים של בהמה חיה ועוף. ומיהו לענין פסק ההלכה מן התורה אינו חייב אלא כשחורש ומנהיג בשני מינים שאחד טמא ואחד טהור דומיא דשור וחמור, אלא שאסרו חכמים כל שני מינים, בין ששניהם טמאים בין ששניהם טהורים: **ולשבת.** דכתיב שורך וחמורך וכל בהמתך, וחיה בכלל בהמה. וכל, רבויא הוא לרבות עופות: **שדיבר הכתוב בהווה.** בדבר הרגיל להיות:

Gemara *Bava Kamma 50a* גמרא בבא קמא דף נ.

תָּנוּ רַבָּנָן חָפַר וּפָתַר וּמָסַר לָרַבִּים פָּטוּר. חָפַר וּפָתַח Our Rabbis taught: If a man dug [a well] and

וְלֹא מָסַר לָרַבִּים חַיָּיב. וְכֵן מִנְהָגוֹ שֶׁל נְחוּנְיָא חוֹפֵר בּוֹרוֹת שִׁיחִין וּמְעָרוֹת שֶׁהָיָה חוֹפֵר וּפוֹתֵחַ וּמוֹסֵר לָרַבִּים וּכְשֶׁשָּׁמְעוּ חֲכָמִים בַּדָּבָר אָמְרוּ קַיִּים זֶה הַלָּכָה זוּ. הֲלָכָה זוּ וְתוּ לֹא אֶלָּא אֵימָא אַף הֲלָכָה זוּ. תָּנוּ רַבָּנָן מַעֲשֶׂה בִּבְתוֹ שֶׁל נְחוּנְיָא חוֹפֵר שִׁיחִין שֶׁנָּפְלָה לְבוֹר גְּדוֹל בָּאוּ וְהוֹדִיעוּ אֶת רַבִּי חֲנִינָא בֶּן דוֹסָא שָׁעָה רִאשׁוֹנָה אָמַר לָהֶם שָׁלוֹם. שְׁנִיָּה אָמַר לָהֶם שָׁלוֹם. שְׁלִישִׁית אָמַר לָהֶם עֲלְתָה. אָמְרוּ לָהּ מִי הֶעֱלִיךְ אָמְרָה לָהֶם זָכָר שֶׁל רְחֵלִים נִזְדַּמֵּן לִי וְזָקֵן אֶחָד מַנְהִיגוֹ אָמְרוּ לוֹ נָבִיא אַתָּה אָמַר לָהֶם לֹא נָבִיא אָנֹכִי וְלֹא בֶן נָבִיא אָנֹכִי אֶלָּא כָּךְ אָמַרְתִּי דָּבָר שֶׁאוֹתוֹ צַדִּיק מִצְטָעֵר בּוֹ יִכָּשֵׁל בּוֹ זַרְעוֹ אָמַר רַבִּי אַחָא אַף עַל פִּי כֵן מֵת בְּנוֹ בַּצָּמָא שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נ) וּסְבִיבָיו נִשְׂעָרָה מְאֹד מִלַּמֵּד שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְדַקְדֵּק עִם סְבִיבָיו אֲפִילּוּ כְּחוּט הַשַּׂעָרָה. רַבִּי נְחוּנְיָא אָמַר מֵהָכָא (שם פ"ט) אֵל נַעֲרָץ בְּסוֹד קְדוֹשִׁים רַבָּה וְנוֹרָא עַל כָּל סְבִיבָיו. אָמַר רַבִּי חֲנִינָא כָּל הָאוֹמֵר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וַתֹּרֶן יְוֻתְּרוּ חַיָּיו שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לב) הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט. אָמַר רַבִּי חָנָא וְאִיתֵימָא רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי מָאי דִּכְתִיב (במדבר יד) אֶרֶךְ אַפַּיִם וְלֹא כְתִיב אֶרֶךְ אַף אֶרֶךְ אַפַּיִם לַצַּדִּיקִים וְלָרְשָׁעִים:

left it open, but transferred it to the public [for gathering rain water for the public, and subsequently an animal fell in], he [the one that dug the pit] would be exempt [because it became public property], while if he dug it and left it open without dedicating it to the public, he would be liable. Such also was the custom of Nehunia the digger of wells, ditches and caves [for use by the pilgrims on their way to and from Jerusalem]: he used to dig wells and leave them open and dedicate them to the public. When this matter become known to the Sages they observed, This man has fulfilled this law. Only this law and no more? Read therefore "this law also." Our Rabbis taught: It happened that the daughter of Nehunia the digger of wells once fell into a deep pit. When people came and informed Rabbi Hanina ben Dosa [about it], during the first hour [when she could be expected to be still alive in the water] he said to them, "She is well," during the second he said to them, "She is still well," but in the third hour he said to them, "She has by now come out [of the pit]." They then asked her, "Who brought you up?" Her answer was, "A ram [the ram of Yitzhak, providentially] came to my help with an old man [Avraham] leading it." They then asked Rabbi Hanina ben Dosa, "Are you a prophet?" He said to them, "I am neither a prophet nor the son of a prophet." I only exclaimed, "Shall the thing to which that pious man has devoted his labor become a stumbling block to his seed?" Rabbi Aha, however, said, Nevertheless, his [Nehunia's] son died of thirst, [thus bearing out what the Scripture] says, "And it shall be very tempestuous [*nisa'arah*] around him," (Psalms 50:3) which teaches that the Holy One, blessed is He, is particular with those around Him [the pious who adhere to Him] even for matters as light as a single hair [*ke-hut ha-sa'arah*]. Rabbi Nehunia derived the same lesson from the verse, "God is greatly to be feared in the assembly of the saints and is to be revered by all those that are around Him." (Psalms 89:8) Rabbi Hanina said, If a man says that the Holy One, blessed is He, is liberal (in forgoing one's sins without penitence), his life is forfeit, for it is stated, "The deeds of the [Mighty] Rock are perfect for all His ways are just." (Deuteronomy 32:4) Rabbi Hana, or as others read Rabbi Shmuel bar Nahmani, said, Why is it written **ארך אפים** — "Slow in angers" (Exodus 34:6) [**אפים** in the plural form] and not **ארך אף** — "Slow in anger?" [It must mean, two types of anger, a)] the anger against the righteous [not to reward them immediately, in this world] and [b) against] the wicked [not to punish them immediately, in this world].

זוהר דף קל"א ע"ב

רַבִּי אֶלְעָזָר פָּתַח וְאָמַר (תהלים קיט) גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ. כַּמָּה אִינּוּן בְּנֵי נָשָׁא טִפְּשִׁין דְּלָא יַדְעִין וְלָא מִסְתַּכְּלִין לְאִשְׁתַּדְּלָא בְּאוֹרַיְיתָא בְּגִין דְּאוֹרַיְיתָא כָּל חַיִּין וְכָל חִירוּ וְכָל טוּב בְּעָלְמָא דֵּין וּבְעָלְמָא דְּאָתֵי. (הַהוּא חִירוּ דְּעָלְמָא דֵּין וּדְעָלְמָא דְּאָתֵי אִיהוּ) (נ"א הַהִיא חִירוּ דְּעָלְמָא דְּאָתֵי אִיהוּ חַיִּין בְּעָלְמָא דֵּין). חַיִּין אִינּוּן בְּעָלְמָא דֵּין דְּזַכּוּ לְיוֹמִין שְׁלֵימִין בְּהָאי עָלְמָא כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר (שמות כג) אֶת מִסְפַּר יָמֶיךָ אֲמַלֵּא וּלְיוֹמִין אֲרִיכִין בְּעָלְמָא דְּאָתֵי בְּגִין דְּאִינּוּן חַיִּין שְׁלֵימִין אִינּוּן חַיִּין דְּחִירוּ חַיֵּי בְלֹא עֲצִיבוּ חַיִּין דְּאִינּוּן חַיִּין חִירוּ בְּעָלְמָא דִּין חִירוּ דְּכֹלָּא דְּכָל מָאן דְּאִשְׁתַּדַּל בְּאוֹרַיְיתָא לָא יַכְלִין לְשַׁלְטָאָה עֲלוֹי כָּל עַמִּין דְּעָלְמָא. וְאִי תֵּימָא אִינּוּן בְּנֵי שְׁמָד גְּזָרָה הִיא מִלְּעֵילָּא כְּגוֹן רַבִּי עֲקִיבָא וְחַבְרוֹי וְכַךְ סָלִיק בְּמַחֲשָׁבָה חִירוּ דְּמַלְאָךְ הַמָּוֶת דְּלָא יָכִיל לְשַׁלְטָאָה עֲלוֹי. וְהָכִי הוּא וְדַאי דְּאִי אָדָם הָוָה אִתְדַּבַּק בְּאִלָּנָא דְּחַיֵּי דְּאִיהוּ אוֹרַיְיתָא לָא גָּרִים מוֹתָא לֵיהּ וּלְכָל עָלְמָא. וּבְגִין כַּךְ כַּד יָהֵב קֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא אוֹרַיְיתָא לְיִשְׂרָאֵל מַה כְּתִיב בָּהּ חָרוּת עַל הַלּוּחוֹת וְהָא אוּקְמוּהָ. וְאִלְמָלֵא אִינּוּן לָא חָטוּ וְשַׁבְּקוּ אִילָנָא דְּחַיֵּי לָא גָּרְמוּ מוֹתָא לְעָלְמָא כְּמִלְקַדְמִין וְקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא אָמַר (תהלים פב) אֲנִי אָמַרְתִּי אֱלֹהִים אַתֶּם וּבְנֵי עֶלְיוֹן כֻּלְּכֶם. חֲבָלְתּוּן גַּרְמֵיכוֹן אֲכַן כְּאָדָם תְּמוּתוּן וְגוֹמֵר. וְעַל דָּא כָּל מָאן דְּאִשְׁתַּדַּל בְּאוֹרַיְיתָא לָא יָכִיל לְשַׁלְטָאָה עֲלוֹי הַהוּא חִוְיָא בִישָׁא דְּאַחֲשִׁישׁ עָלְמָא. אָמַר רַבִּי יֵיסָא אִי הָכִי מֹשֶׁה אֲמַאי מִית דְּאִי הָכְי כְּיַוֵּן דְּלָא חָב לָא יְמוּת (וַאֲמַאי יְמוּת) אָמַר לֵיהּ וַדַּאי מִית אֲבָל לָא שַׁלְטָא בֵּיהּ קַאַמְרִינָן. אֶלָּא לָא מִית עַל יְדוֹי וְלָא אִסְתְּאַב בֵּיהּ וְלָא מִית וַדַּאי אֶלָּא אִתְדַּבַּק בִּשְׁכִינְתָּא וְאָזִיל לְחַיֵּי עָלְמָא וְהָאי חַי אִקְרֵי כְּמָא דְּאוֹקִימְנָא דִּכְתִיב (שמואל ב כג) וּבְנָיָהוּ בֶן יְהוֹיָדָע בֶּן אִישׁ חַי וְגוֹמֵר. וְעַל דָּא כָּל מָאן דְּאִשְׁתַּדַּל בְּאוֹרַיְיתָא חִירוּ אִית לֵיהּ מִכֹּלָּא. בְּעָלְמָא דֵּין מִשְׁעְבּוּדָא דְּשִׁעְבּוּדָא עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה. וְחִירוּ בְּעָלְמָא דְּאָתֵי בְּגִין דְּלָא יִתְבְּעוּן מִנֵּיהּ דִּינָא בְּהַהוּא עָלְמָא כְּלָל. תָּא חֲזֵי

תרגום הזוהר

רַבִּי אֶלְעָזָר פָּתַח וְאָמַר, כָּתוּב (תהלים קי"ט) גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ, כַּמָּה הֵם שׁוֹטִים בְּנֵי אָדָם, שֶׁאֵינָם יוֹדְעִים וְאֵינָם מִסְתַּכְּלִים לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה, שֶׁהֲרֵי הַתּוֹרָה, כָּל הַחַיִּים, וְכָל חֵירוּת, וְכָל טוֹב, בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא. חַיִּים הֵם בָּעוֹלָם הַזֶּה, הֵינוּ שֶׁיִּזְכּוּ לְיָמִים שְׁלֵמִים בָּעוֹלָם הַזֶּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות כ"ג) אֶת מִסְפַּר יָמֶיךָ אֲמַלֵּא. וְיִזְכּוּ לְיָמִים אֲרֻכִּים בָּעוֹלָם הַבָּא, מִפְּנֵי שֶׁהֵם חַיִּים שְׁלֵמִים הֵם חַיִּים שֶׁל שִׂמְחָה, חַיִּים בְּלִי עַצְבוּת, חַיִּים שֶׁהֵם חַיִּים, חֵירוּת בָּעוֹלָם הַזֶּה, חֵירוּת מִכֹּל, כִּי כָּל מִי שֶׁעוֹסֵק בַּתּוֹרָה לֹא יְכוֹלִים לִשְׁלֹט עָלָיו כָּל עַמֵּי הָעוֹלָם. וְאִם תֹּאמַר, הֲרֵי אֵלּוּ בְּנֵי הַשִּׁמְד, [דַּהֲיְנוּ הָרוּגֵי מַלְכוּת]. וּמְשִׁיב, גְּזֵרָה הִיא מִלְּמַעְלָה, כְּמוֹ רַבִּי עֲקִיבָא וַחֲבֵרָיו, וְכָךְ עָלָה בְּמַחֲשָׁבָה שֶׁל מַעְלָה. אֲבָל בְּדֶרֶךְ כְּלָל, הַתּוֹרָה הִיא חֵירוּת מִמַּלְאַךְ הַמָּוֶת, שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לִשְׁלֹט עָלָיו. וְכֵן הוּא בְּוַדַּאי, שֶׁהֲרֵי אִם אָדָם הָיָה מִתְדַּבֵּק בְּעֵץ הַחַיִּים, שֶׁהוּא הַתּוֹרָה, לֹא הָיָה גּוֹרֵם מָוֶת לוֹ וּלְכָל הָעוֹלָם, אֶלָּא מֹשֶׁה מִשּׁוּם שֶׁעָזַב אֶת עֵץ הַחַיִּים שֶׁהוּא הַתּוֹרָה, וְאָכַל מֵעֵץ הַדַּעַת, גָּרַם מִיתָה לוֹ וְלָעוֹלָם. וּמִשּׁוּם זֶה כְּשֶׁנִּתַּן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַתּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל, מָה כָּתוּב בָּהּ, חָרוּת עַל הַלּוּחוֹת, וּכְבָר בֵּאֲרוּהָ, [דַּהֲיְנוּ אַל תִּקְרֵי חָרוּת, אֶלָּא חֵירוּת, כִּי נַעֲשׂוּ אָז חֵירוּת מִמַּלְאַךְ הַמָּוֶת]. וְאִלְמָלֵא לֹא חָטְאוּ יִשְׂרָאֵל בָּעֵגֶל, וְלֹא עָזְבוּ אֶת עֵץ הַחַיִּים שֶׁהוּא הַתּוֹרָה, לֹא הָיוּ גּוֹרְמִים שֶׁיֵּחָזֵר הַמָּוֶת לָעוֹלָם כְּמִתְּחִלָּה. וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר, אֲנִי אָמַרְתִּי אֱלֹהִים אַתֶּם וּבְנֵי עֶלְיוֹן כֻּלְּכֶם, [הַיְנוּ, בְּקַבָּלַת הַתּוֹרָה,] כֵּיוָן שֶׁחִבַּלְתֶּם

בְּעַצְמְכֶם, [שֶׁחָטָאתֶם], אָכֵן כְּאָדָם תְּמוּתוּן וְגוֹ'. וְעַל כֵּן כָּל מִי שֶׁעוֹסֵק בַּתּוֹרָה אֵינוֹ יָכוֹל לִשְׁלֹט עָלָיו, אוֹתוֹ נָחָשׁ רַע שֶׁהֶחֱשִׁיךְ הָעוֹלָם. אָמַר רַבִּי יֵיסָא, אִם כֵּן הוּא, [שֶׁמִּי שֶׁלֹּא חָטָא לֹא יָמוּת], לָמָּה מֵת מֹשֶׁה, אָמַר לוֹ וַדַּאי מֵת, אֲבָל רַק שֶׁאֵין מַלְאַךְ הַמָּוֶת שׁוֹלֵט בּוֹ אָמַרְנוּ, וְהוּא לֹא מֵת עַל יָדוֹ וְלֹא נִטְמָא בּוֹ. אֶלָּא שֶׁנִּתְדַּבֵּק בַּשְּׁכִינָה וְהָלַךְ לְחַיֵּי הָעוֹלָם. וְכָזֶה, נִקְרָא חַי, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ, בַּמָּה שֶׁכָּתוּב, (שמואל ב' כ"ג) וּבְנָיָהוּ בֶן יְהוֹיָדָע בֶּן אִישׁ חַי וְגוֹ'. וְעַל כֵּן כָּל מִי שֶׁעוֹסֵק בַּתּוֹרָה יֶשׁ לוֹ חֵירוּת מִכֹּל, חֵירוּת בָּעוֹלָם הַזֶּה מִשִּׁעְבּוּד אוּמוֹת הָעוֹלָם עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה, וְחֵירוּת בָּעוֹלָם הַבָּא, כִּי לֹא

בְּאוֹרַיְיתָא כַּמָּה רָזִין עִילָּאִין סְתִימִין אִית בָּהּ בְּגִין כַּךְ כְּתִיב (משלי ג) יְקָרָה הִיא מִפְּנִינִים. כַּמָּה גְּנִיזִין טְמִירִין אִית בָּהּ וְעַל דָּא כַּד אִסְתַּכַּל דָּוִד בְּרוּחָא דְּחָכְמָתָא וְיָדַע כַּמָּה פְּלִיאָן נַפְקִין מֵאוֹרַיְיתָא פָּתַח וְאָמַר (תהלים קיט) גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ:

יִדְרְשׁוּ מִמֶּנּוּ דִּין וְחֶשְׁבּוֹן כְּלָל בָּעוֹלָם הַהוּא. בֹּא וּרְאֵה, כַּמָּה סוֹדוֹת עֶלְיוֹנִים סְתוּמִים יֵשׁ בַּתּוֹרָה. מִשּׁוּם זֶה כָּתוּב, (משלי ג') יְקָרָה הִיא מִפְּנִינִים. כַּמָּה אוֹצָרוֹת נִסְתָּרִים יֵשׁ בָּהּ, וְעַל כֵּן, כְּשֶׁנִּסְתַּכֵּל דָּוִד בְּרוּחַ הַחָכְמָה. וְיָדַע כַּמָּה פְּלִיאוֹת יוֹצְאוֹת מֵהַתּוֹרָה, פָּתַח וְאָמַר,

(תהלים קי"ט) גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ:

יוסף לחוק

Yosef le-Hok

מוסר

Ethical Teaching:

מספר הרוקח דף ב.

Sefer Ha-Rokeah, Page 2

בִּבְרַיְיתָא דְּרַבִּי פִּנְחָס יֵשׁ עוֹבְדִין לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּיִרְאָה וּבְאֵימָה גְּדוֹלָה וּפַחַד מְרֻבֶּה וּמִתְפַּלְּלִין לְהִנָּצֵל מִן הַקְּלָלוֹת הַכְּתוּבוֹת עַל הַמּוֹעֲלִין בְּמִצְוֹתָיו וְעַל הָעוֹבְרִים פִּקּוּדָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בֵּין בָּעוֹלָם הַזֶּה בֵּין בָּעוֹלָם הַבָּא בָּעוֹלָם הַזֶּה מִן הַחֳלָאִים וְהַמַּכּוֹת וְהַמַּכְאוֹבוֹת וְשֶׁלֹּא יִצְטָרְכוּ לַבְּרִיּוֹת וְשֶׁלֹּא יִמְשְׁלוּ בָם זָרִים וְלֹא יִרְאוּ מִיתָה אוֹ דָּבָר רַע בְּזַרְעָם וּכְדֵי שֶׁיְּמַלְּאוּ יְמֵיהֶם בְּטוֹב וּבִבְרָכָה. וּבָעוֹלָם הַבָּא לְהִנָּצֵל מִן הַפֻּרְעָנוּת וּמִן הַשְּׁחִיתוּת וּמִן יְקִידוּת אֵשׁ שֶׁל גֵּיהִנֹּם הָעֲתִידָה לְלַהֵט וּלְבַעֵר אֶת הָרְשָׁעִים לְיוֹם הַדִּין הַגָּדוֹל. שׁוֹרֶשׁ הַיִּרְאָה שֶׁקָּשֶׁה לוֹ לַעֲשׂוֹת וְעוֹזֵב תַּאֲוָתוֹ וְיִצְרוֹ בַּעֲבוּר יִרְאַת הַשֵּׁם וְיִרָא פֶּן לֹא יִהְיֶה תָּמִים לִפְנֵי ה' כְּמוֹ אַבְרָהָם דִּכְתִיב (בראשית כב) כִּי יְרֵא אֱלֹהִים אַתָּה כִּי זֶה גָּדוֹל מִן הַנִּסְיוֹנוֹת וְכֵן עוֹבַדְיָה הָיָה יָרֵא וְקָשֶׁה לוֹ מִפְּנֵי אִיזֶבֶל. יִרְאוּ אֶת ה' קְדוֹשָׁיו דְּבָרִים הַקָּשִׁים לַלֵּב וְיִרְאַת אֱלֹהֶיךָ דְּבָרִים הַמְסוּרִים לַלֵּב. אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ תִּירָא לְרַבּוֹת תַּלְמִידֵי חֲכָמִים וּמוֹרָא רַבְּךָ כְּמוֹרָא שָׁמָיִם:

In the *Beraita* of Rabbi Pinhas it says: There are those who serve the Holy One, blessed be He, out of fear and great dread and much fright, and pray to be saved from the curses that are written concerning those who transgress His commandments and disobey the orders of the Holy One, blessed be He, both in this world and in the next. In this world — sickness, afflictions, and pains, and that they not be in need of help from other people, and that others do not rule over them, and that they not see death nor any bad thing come upon their children, and that they fill their days in goodness and blessing. In the world to come — to be saved from the punishments and the destructions and from the burning fire of hell that is destined to burn and consume the wicked on the great day of judgment. The root [and main principle] of fear is that it should be difficult for him to do [bad deeds] and that he abandons his desire and his impulse [to do them] because of the fear of God. He is afraid lest he not be whole before God, as Avraham was. As is written, "... that you fear God." (Genesis 22:12) For this is greater than the trials. Similarly, "and Ovadiah feared God very much" (I Kings 18:3) — even though it was difficult for him because of Izevel. "Fear the Lord, His holy ones" (Psalms 34:10) — these are things which are difficult for the heart. "And fear your God." (Leviticus 19:14) — things that only your heart knows about. "Fear the Lord your God" (Deuteronomy 6:13; 10:20) — including also [the fear and respect of] Torah scholars. Let the fear of your teacher be like the fear of Heaven.

Practical Law: הלכה

Rambam, Foundation Laws of the Torah 5 הרמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ה

א וּמִנַּיִן שֶׁאֲפִילּוּ בִּמְקוֹם סַכָּנַת נְפָשׁוֹת אֵין עוֹבְרִין עַל אַחַת מִשְּׁלֹשָׁה עֲבֵירוֹת אֵלּוּ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו) וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדֶךָ אֲפִילּוּ הוּא נוֹטֵל אֶת נַפְשֶׁךָ וַהֲרִיגַת נֶפֶשׁ מִיִּשְׂרָאֵל לְרַפְּאוֹת נֶפֶשׁ אַחֶרֶת אוֹ לְהַצִּיל אָדָם מִיַּד אָנָס דָּבָר שֶׁהַדַּעַת נוֹטָה לוֹ הוּא שֶׁאֵין מְאַבְּדִין נֶפֶשׁ מִפְּנֵי נֶפֶשׁ וַעֲרָיוֹת הוּקְשׁוּ לִנְפָשׁוֹת שֶׁנֶּאֱמַר (שם כב) כִּי כַּאֲשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל רֵעֵהוּ וּרְצָחוֹ נֶפֶשׁ כֵּן הַדָּבָר הַזֶּה: ב בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים שֶׁאֵין מְתָרְפְּאִין בְּשֹׁאַר אִסּוּרִין אֶלָּא בְּמָקוֹם סַכָּנָה בִּזְמַן שֶׁהֵן דֶּרֶךְ הֲנָאָתָן כְּגוֹן שֶׁמַּאֲכִילִין אֶת הַחוֹלֶה שְׁקָצִים וּרְמָשִׂים אוֹ חָמֵץ בַּפֶּסַח אוֹ שֶׁמַּאֲכִילִין אוֹתוֹ בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים אֲבָל שֶׁלֹּא כְּדֶרֶךְ הֲנָאָתָן כְּגוֹן שֶׁעוֹשִׂין לוֹ רִטְיָה אוֹ מְלוּגְמָא מֵחָמֵץ אוֹ מֵעֲרָלָה אוֹ שֶׁמַּשְׁקִין אוֹתוֹ דְּבָרִים שֶׁיֵּשׁ בָּהֶן מַר מְעוּרָב עִם אִיסּוּרֵי מַאֲכָל שֶׁהֲרֵי אֵין בָּהֶם הֲנָאָה לְחֵיךְ הֲרֵי זֶה מוּתָּר וַאֲפִילּוּ שֶׁלֹּא בְּמָקוֹם סַכָּנָה חוּץ מִכְּלְאֵי הַכֶּרֶם וּבְשָׂר בֶּחָלָב שֶׁהֵן אֲסוּרִים אֲפִילּוּ שֶׁלֹּא כְּדֶרֶךְ הֲנָאָתָן לְפִיכָךְ אֵין מִתְרַפְּאִין מֵהֶן אֲפִילּוּ שֶׁלֹּא כְּדֶרֶךְ הֲנָאָתָן אֶלָּא בְּמָקוֹם סַכָּנָה: ג מִי שֶׁנָּתַן עֵינָיו בְּאִשָּׁה וְחָלָה וְנָטָה לָמוּת וְאָמְרוּ הָרוֹפְאִים אֵין לוֹ רְפוּאָה עַד שֶׁתִּבָּעֵל לוֹ יָמוּת וְאַל תִּבָּעֵל לוֹ אֲפִילּוּ הָיְתָה פְּנוּיָה וַאֲפִילּוּ לְדַבֵּר עִמָּהּ מֵאֲחוֹרֵי הַגָּדֵר אֵין מוֹרִין לוֹ בְּכָךְ וְיָמוּת וְלֹא יוֹרוּ לוֹ לְדַבֵּר עִמָּהּ מֵאֲחוֹרֵי הַגָּדֵר

(1) From where do we know that even in a case of danger to life one may not commit any of these three [aforementioned] sins? [Regarding idolatry] as it says, "And you will love the Lord your God with all your heart and with all your soul and with all your means" (Deuteronomy 6:5) — even if He takes your soul. [Regarding murder] to kill a soul of Israel in order to heal another soul or in order to save a person from the hand of an oppressor — it is a matter of common sense that one does not destroy a soul because of a soul. And forbidden sexual relations is compared with the taking of life, as it says, "for just as when a man arises against his fellow and murders him, so is this matter." (ibid., 22:26) (2) In what case is it said, that one may not be cured by means of other prohibitions except in a case of mortal danger? When they are [done] by way of their usual enjoyment, for example, feeding the sick person [non-kosher] creeping creatures or leaven on Pesah, or feeding him on Yom Kippur. But if it is not done in its usual manner, for example, if they make him a bandage spread with an emollient or a poultice made of leaven or of *orlah* [fruits from the first three years of a tree], or if they make him drink things that have in them something bitter mixed with the prohibited food, so that there is no pleasure for the palate in them, this is permitted, even in a case where there is no danger to life. The exceptions are the fruits of the mixed planting of a vineyard and meat mixed with milk, which are forbidden even when not in a manner of enjoyment, except in a case of danger to life. (3) If someone has set his eyes on a woman and becomes sick and is about to die, and the physicians say that he has no cure except to have sexual relations with her, he should die rather than have relations with her, even if she is unmarried. Even to speak with her from behind a fence, he should not be instructed to do. He should die rather than they instruct him to speak with her from behind a fence, so that the daughters of Israel should not

שֶׁלֹּא יִהְיוּ בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל הֶפְקֵר וְיָבוֹאוּ בִּדְבָרִים אֵלּוּ לִפְרוֹץ בָּעֲרָיוֹת:

be regarded loosely, and people come in this way to break the boundary of forbidden sexual relations.

HAYEI SARAH FOR THURSDAY חיי שרה ליום חמישי

TORAH תורה

יכוין בקריאת חמשה פסוקים אלו שהם כנגד ה דמילוי הה אחרונה דשם ב"ן לקנות הארת רוח משבת הבאה

ב וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־עַבְדּוֹ זְקַן בֵּיתוֹ הַמֹּשֵׁל בְּכָל־אֲשֶׁר־לוֹ
שִׂים־נָא יָדְךָ תַּחַת יָרֵכִי: וַאֲמַר אַבְרָהָם לְעַבְדֵּיהּ סָבָא דְּבֵיתֵיהּ דְּשַׁלִּיט בְּכָל דִּי לֵיהּ
שַׁוִּי כְעַן יָדָךְ תְּחוֹת יַרְכִּי: ג וְאַשְׁבִּיעֲךָ בַּיהוָה אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי
הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא־תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי
יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ: וַאֲקַיֵּם עֲלָךְ בְּמֵימְרָא דַּיְיָ אֱלָהָא דִּשְׁמַיָּא וֵאלָהָא דְּאַרְעָא דְּלָא תִסַּב אִתְּתָא
לִבְרִי מִבְּנַת כְּנַעֲנָאֵי דִּי אֲנָא יָתֵב בֵּינֵיהוֹן: ד כִּי אֶל־אַרְצִי וְאֶל־מוֹלַדְתִּי תֵּלֵךְ
וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי לְיִצְחָק: אֱלָהֵין לְאַרְעִי וּלְיַלָּדוּתִי תֵּיזִיל וְתִסַּב אִתְּתָא לִבְרִי

(2) And Avraham said to his servant, the senior one of his household, who administered all his property: Place your hand below my thigh, please, **(3)** And I shall have you swear by the Lord, God of heaven and God of earth — that you will not take a wife for my son from the daughters of the Canaanites, among whom I dwell. **(4)** Rather, you must go to my land [of origin], to my birthplace, and [from there] you must take a wife for my son, for Yitzhak.

RASHI רש"י

(ב) **זְקַן בֵּיתוֹ.** לְפִי שֶׁהוּא דָּבוּק נָקוּד זְקַן (בְּשְׁוָ"א): **תַּחַת יֶרֵכִי.** לְפִי שֶׁהַנִּשְׁבָּע צָרִיךְ שֶׁיִּטּוֹל בְּיָדוֹ חֵפֶץ שֶׁל מִצְוָה כְּגוֹן סֵפֶר תּוֹרָה אוֹ מְזוּזָה אוֹ תְּפִלִּין. וְהַמִּילָה הָיְתָה מִצְוָה רִאשׁוֹנָה לוֹ וּבָאָה לוֹ עַל יְדֵי צַעַר וְהָיְתָה חֲבִיבָה עָלָיו וּנְטָלָהּ:

(2) **זקן ביתו — *[Why the unusual vocalization of the word* זקן*?] Since it is in the construct state [connected to the word* ביתו *i.e., meaning "the senior one of his household," therefore, rather than being vocalized to be read in its usual absolute form* zakein *with a* kameitz *and a* tzeirei*, here,] it is vocalized to be read* zekan *[with a* sheva *under the* ז *and a* patah *under the* ק*].* **Below my thigh —** *[Why was he asked to place his hand there?] Because whoever takes an oath, must hold in his hand some sacred object, for example, a Torah scroll,* mezuzah*, or* tefillin *[by which, in conjunction with the Name of God (see next verse), the oath is taken]. Here, the act of circumcision was Avraham's very first [formal] commandment [as a Jew, a commandment that would apply to all of Israel], and it came to him through pain; therefore, this commandment was especially dear to him, and he thus chose this [as the "sacred object" upon which his servant was to place his hand when taking the oath] (*Bereishit Rabbah *59:8).*